

Németh Luca Anna: **Hova repül a szárnyeség? Jelentéstörténeti vizsgálatok Rejtő Jenő két regényében**

Bevezetés

Irodalom és nyelvészet határán elhelyezkedő tanulmányomban a magyar irodalom egyik olyan alakjának poénjait vizsgálom, akinek nevét az irodalomtörténeti munkákban gyakran hiába keressük, mégis alig akad olyan, aki ne tudna egy-egy gyöngyszemet idézni jellegzetes humorából, hiszen műveit „több felnővekvő nemzedék is anyanyelveként beszélte” (Veres 2007: 381). Az alábbi elemzésben Rejtő Jenő poénalkotásának jelentéstörténeti vonatkozásaira helyezem a hangsúlyt, és arra keresem a választ, hogy a sajátos „péhowardi” humor forrásának feltárásakor milyen jelentéstörténeti kategóriák vagy egyéb nyelvtörténeti folyamatok bevonása lehet segítségünkre.

Munkámban a különböző jelentéstörténeti jelenségekre esettanulmányszerűen, Rejtő Jenő két népszerű regényét (*Piszkos Fred, a kapitány* és *Az ellopott futár*) alapul véve hozok példákat, valamint utalok a más rejtői humorforrásokra (népetimológia, „írott beszélnyelviség”) is.

1. Jelentéstörténeti kategóriák mint a humor nyelvi forrásai

A szemantikai jelenségeken alapuló humor különböző típusaira már Nagy Ferenc is felhívta a figyelmet (Nagy 1968). Ha a jelentéstörténeti folyamatokat kapcsoljuk össze a humorteremtéssel, nem csupán az egyes szójelentések kialakulásával és változásával, hanem a jelentések esetleges eltűnésével, elhomályosodásával, illetve szűkülésével vagy nagyobb kiterjedésével is foglalkozhatunk, így a különböző jelentéstörténeti kategóriák humorteremtő szerepét vizsgálva nagyszámú, tanulmányozásra érdemes jelenség áll rendelkezésünkre.

Sok poén alapja, hogy nyelvünkben számos szó több jelentéssel is rendelkezik, a jelentéstörténet és a humor összekapcsolását tehát célszerű a **poliszémia** és a **homonímia** tárgyalásával kezdenünk: míg előbbi esetben egy szónak több, egymással összefüggő jelentéséről, addig az utóbbinál az azonos alakú, de több, különböző jelentéssel bíró szavakról beszélünk. Ezek a jelenségek a mindennapi kommunikáció során is alkalmat adhatnak olyan szójátékokra, illetve félreértésekre, amelyek egy irodalmi műben akár önmagukban, akár a helyzetkomikum alapjaként a humor nyelvi forrásává válhatnak (Bárdosi 1975: 79). Ha az adott poén poliszémián alapszik, alkotója a különböző jelentésekkel játszik. A jelentszorgodás alapja történeti szempontból legtöbbször a névátvitel, amelyre a jelöltek közti hasonlóság vagy érintkezés adhat okot. A humorteremtés szempontjából kiemelendő a konkrét → absztrakt, illetve az absztrakt → konkrét jelentésváltozás is. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a Rejtő-poénok alapja is gyakran egy-egy ilyen típusú jelentésváltozás, a párbeszéd résztvevői közt az absztrakt és a konkrét jelenség együttes vagy egymás helyetti használata.

Amikor a humor forrása a homonímia, a poénalkotó az azonos hangalakhoz kapcsolódó különböző jelentésekkel játszik. Jelentéstörténetileg különbség van a különálló szavakból hangtörténeti változások során létrejött azonosalakúság (igazi homonímia), illetve az összefüggő jelentések változása adta azonosalakúság (álhomonímia) között (Kiss– Pusztai 2005: 873–4). A homonímia sajátos változatainak kihasználására ad alkalmat a regény műfaja, amelyben alapvető cselekményszervező elemek a dialógusok. Ezek beszélt nyelvi szöveget rögzítenek írásban, így alkalmasak arra, hogy bemutassák a **homofónia** (írásmódjukban különböző szavak hasonló vagy megegyező ejtése), illetve a **homográfia** (eltérő hangalakú szavak azonos írásmódja) humorteremtő szerepét. A két jelentéstani kategória humorforrásként való alkalmazását a dialógusokban az is segíti, hogy a szöveg befogadója, vagyis az olvasó az írásképek köszönhetően tisztában lehet a szójelentéssel, a műbeli párbeszéd-szituáció egyik-másik résztvevőjéről azonban nem mondható el ugyanez. A

beszélt nyelvet rögzítő írott formából következik a **paronímia**, vagyis a hasonló alakúság poénteremtő szerepe is.

Humorforrásként jelenhetnek meg továbbá a **jelentésátvitel**ek különböző formái, valamint – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – Rejtő Jenőnél a **népetimológiás** szóalkotások is gyakran adnak okot a nevetésre. Utóbbi jelenség alapja, hogy a beszélő egy számára ismeretlen szót próbál meg értelmesíteni.

2. A Rejtő Jenő-i humor

Az elemzés középpontjában álló Rejtő Jenő poénjai, jellegzetes fordulatai és szállóigéi egy adott korszak – a hatvanas és a hetvenes évek – értelmiségének szóhasználatában „magától értetődő hivatkozásként szolgáltak az általános abszurditásélmény kifejezésére és kinevetésére” (Veres 2007: 381). Nem véletlenül tartják számon Rejtőt az abszurd humor egyik legkedveltebb és legleleményesebb figurájaként a magyar irodalomban. Történeti aspektusból a groteszk és abszurd humor előzményeit Hegedüs Géza a Rákosi Viktor Sipulusz néven írt humoreszkjeit, Heltai Jenőt és Karinthy Frigyeset összefogó tradícióban jelölte meg (Hegedüs 1967: 13–4). Rejtő Jenő is abból a sajátos, pesti humorból merít, amelynek jellegzetes eleme a cinizmus, az öngúny, a csattanóra élezett vicc, alapja sokszor a felismert hibák megbocsátó kifigurázása és törekvés a valóság nehézségeinek könnyebb elviselésére (Hegedüs 1967: 13–4).

Rejtő műveiben az abszurditás nemcsak a szereplők jelleméből és cselekvéseiből, hanem a helyzetek kiszámíthatatlanságából is fakad (Veres 2007: 388), az abszurd helyzetek létrehozásában pedig a jelentéstani vonatkozásoknak szintén fontos szerep juthat. A leggyakoribb ezek közül, amikor az adott párbeszéd különböző résztvevői által választott szemantikai síkok eltolódnak (vö. Bárdosi 1975: 83).

3. Rejtő Jenő poénalkotásának jelentéstörténeti vonatkozásai

3.1. Poliszémia

A többjelentésű szavakon alapuló poénok hatásmechanizmusa a legtöbb esetben ugyanaz: a dialógus során az egyik fél által kiválasztott jelentés nem egyezik meg azzal, amelyre a másik fél gondol. Az alábbiakban a poliszémia általi humorkeltés nyelv- és jelentéstörténeti hátterét vizsgálom, az érdekesebb példákat részletesebben is kifejtve. A különböző kategóriákat többnyire nehéz élesen elhatárolni, mivel a metaforikus vagy metonimikus névátvitel a poénalkotásnak gyakran csak egyik, jelentés- és nyelvtörténeti szempontból vizsgálandó alapja, a humor valódi forrását sokszor a konkrét és absztrakt jelentéssel való játék adja.

3.1.1. Hasonlóságon alapuló névátvitel

„Rögtön jobban éreztem magamat, ahogy a *szárnysegéd* repült.” (Rejtő 1984: 160) A *Pizkos Fred, a kapitány* című regény egyik főszereplője, Fülöp Jimmy összegzi így érzéseit. Kijelentése egyszersmind remek példája a hasonlóságon alapuló névátvitelnek, ennek bemutatására pedig a *szárnysegéd* szó *szárny*- előtagját kell tanulmányoznunk. A bizonytalan eredetű, talán csuvasos jellegű ótörök jövevényszavaink körébe tartozó szót első írásos említésekor elsődleges, ’madarak, rovarok repülésre alkalmas szerve’ jelentésében használták (TESz. III: 683). 1551-ben már ’csapat arcvonalán a jobb vagy baloldali rész’ jelentésre is van adat (TESz. III: 683), a 18. századtól kezdve pedig a *szárny* bekerült a hadászati szakkifejezések közé (NySz. II: 92). Az elsődleges jelentésből metaforikus névátvitellel kialakuló második jelentés van jelen a *szárnysegéd* terminus technicusban, a mondatban ’gyorsan elszetett’ jelentésben használt *repült* szó azonban a *szárny* elsődleges jelentését hívja elő.

3.1.2. Érintkezésen alapuló névátvitel

A jelöltek valamiféle (hely-, idő- vagy anyagbeli, ok-okozati, illetve előzmény-következmény) érintkezésén alapuló névátvitelt metonimikusnak nevezzük. Az itt tárgyalandó példa ismét Fülig Jimmy jellegzetes nyelvhasználatának köszönhető:

„Aszután áll, hogy egy uralkodó, bizonyos Bonepárti aszt mondta, hoty kenyérrel és vassal Kínáig is eljut Franciaországból. Asz nem kunszt. Próbálja meg egy vas nélkül, ahogy én szoktam.” (Rejtő 1984: 231)

A *vas* főnév jelentéstörténeti aspektusból vizsgálva azon jelenségek körébe tartozik, amelyek esetében az anyagnév a belőle készült tárgyra megy át, legtöbbször úgy, hogy a régi és az új jelentés egyaránt megmarad (vö. Hadrovics 1992: 13).

A szó elsődleges jelentése 'szürke színű fém', anyagot jelölt tehát, de hogy milyet, azt nem lehet biztosan tudni, mivel a régészeti vizsgálatok alapján az is elképzelhető, hogy eredeti jelentésében nem a ma is *vas*-nak nevezett anyag, hanem az uráli őshaza korszakának első ismert fémjének neve volt, így alapjelentése 'réz' is lehetett (TESz. III: 1095). Anyagbeli érintkezésen alapuló jelentésváltozással került át a *vas* megnevezés a belőle készült tárgyakra, a 19. századra pedig kialakult a 'fillér, krajcár' jelentés (TESz. III: 1095), a jelentésbővülés motivációja tehát a vasalapú fizetőeszköz népnyelvi elnevezésének létrejötte volt. A vizsgált poénban a *vas* mindkét esetben olyan jelentésében szerepel, amely metonimikus névátvitellel jött létre: először 'fegyver', majd 'pénz' jelentésben jelenik meg, a humor forrása pedig e két jelentés együttes, egymással szembeállító használata.

3.1.3. Konkrét és absztrakt jelentés

A jelentéstörténeti változásokon alapuló poénalkotás kedvelt eszköze Rejtőnél az adott szó konkrét, illetve absztrakt jelentésének egyidejű vagy ellentétes használata.

A *szárny* kapcsán már érintettük a konkrét testrészek nevének elvont síkra való átvitelét, ehhez kapcsolódik az alábbi, *Az ellopott futár* című regényből származó példa is.

„- Kérem, tessék jelenteni a Mervin úrnak, aki itt a *fej*, hogy gyilkosságért jöttem.
- Elmenj innen, amíg jókedvem van.
- Én a *fej*hez jöttem, és maga itten egy *láb*.” (Rejtő 1968: 14)

A *fej* szót első előfordulásakor helynév részeként, 'forrás, kezdet' jelentésben használták, a 13. századból való az első említés mint 'tárgy felső része', míg a valószínűsíthetően legősibb, 'a koponyát, arcot magába foglaló testrész' jelentésben a TESz. (I: 862–863) adatai szerint a 14. században írták le először. A finnugor eredetű szó jelentésbővülésének köszönhetően gazdag jelentésstruktúrával bír, példánk vizsgálata során ebből a 'vezető, főember' -t célszerű középpontba állítanunk. E jelentésbővülés alapja a funkcionális hasonlóságon alapuló névátvitel: a *fej* mint az emberi test legmagasabban álló, mindent irányítani képes része szolgál később a kisebb-nagyobb csoportot (családot, egyházat, nemzetet) összefogó személy megnevezésére (Hadrovics 1992: 174). Az emberi testrészek terminológiájának javarésze került át hasonló névátvitellel a különböző társadalmi csoportok tagoltságát megnevező tárgykörre is (Hadrovics 1992: 173). A *láb* esetében azonban nem beszélhetünk ilyen irányú jelentésbővülésről, itt azonban épp ez a hiány, illetve ennek egyfajta „jelentéstörténeti fikcióval” való pótlása adja a poén alapját. Az első mondatban ugyanis a *fej* szót 'vezető' jelentésben használja a beszélő, az utolsóban azonban előhívja a 'testrész' jelentést is a *láb* szerepeltetésével. Az itt megjelenő „jelentéstörténeti fikciót” az adja, hogy a beszélő a *láb* szót (az emberi test vertikális elrendeződését figyelembe véve, és a funkcionális hasonlóságot kihasználva) 'a csoportban jelentéktelen' jelentésben alkalmazza.

A *fej* szóval való játék – a már említett gazdag jelentésstruktúrájának köszönhetően – többször is megjelenik Rejtőnél, többek között ez adja *Az ellopott futár* cselekményszervező

félreértését is: „*csavarja el a futár fejét*” (Rejtő 1968: 199). Később az erre utasított személyről azonban ezt olvassuk: „Ő csak egy *futárt* ismert, hát annak *csavarta el*, de nem a *fejét*, hanem a *lábát*.” (Rejtő 1968: 116)

Az *elcsavarja valakinek a fejét* kifejezésben a *fej* 'értelem' jelentésben szerepel, a névátvitel alapja itt az az ősi felfogás, amely szerint az ember szellemi és érzelmi élete meghatározott testrészekhez kötött (Hadrovics 1992: 175). Állandósult szókapcsolatként ez a frazeologizmus a '(férfi a nőt vagy nő a férfit gyakran léhán) elcsábít' jelentést kapja (Bárdosi–Kiss 2005: 50), a poén alapja azonban itt az elvont helyett a konkrét 'testrész' jelentés előhívása – ismét a *fej-láb* ellentéttel –, így értelemszerűen az *elcsavarja a fejét* is konkrét jelentésében szerepel. Ehhez a *csavar* ige jelentéstörténeti vonatkozásai is hozzájárulnak: elsődleges 'fordít' jelentése nem bővült jelentős mértékben, ugyanakkor ez esetben is kialakult a konkrét és az absztrakt jelentés kettőssége. A poénalkotás komplexitásához természetesen a *futár* esete is hozzátartozik: a szó a nyelvújítás korához köthető, a *futároz* 'szabadon ide-oda futkos, kalandoz, portyáz' (CzF. II: 967) igéből hozták létre szóelvonással, jelentése a CzF. szerint 'személy, küldött, ki leveleket, híreket rendkívüli sebességgel hord', illetve 'portyázó lovaskatona'. Az előbbi jelentésből alakult ki funkcionális hasonlóság alapján a 'sakkjátékban futó' (ÉrtSz+ I: 495) jelentés. A regényben a *futár* mindkét jelentésben megtalálható: szó van egy hírnökről, illetve egy sakkfiguráról is, a poén alapja tehát ismét a különböző jelentések párhuzamos szerepeltetése. A *csavarja el a futár fejét* feladat-meghatározás a *futár*-ra mint személyre, a *fej*-re mint az ő értelmére és a *csavarás*-ra mint az ő elcsábítására vonatkozna, a konkrét síkra is átkerül azonban, hiszen a *futár* mint 'sakkbábu' *fejét* is el lehet csavarni. A már említett feladatteljesítési mód teszi teljessé a jelentéssíkokkal való játékot.

A feltételezett kulturális tudás mellett szintén a *fej* konkrét és absztrakt jelentése az alapja a „Van itt egy 8-adik Hendrik, asz mindég a hóhérnál tartott válópert. Igazán *elvesztették érte a fejüket* a nők.” (Rejtő 1984: 231) poénnak.

Találunk példát a konkrét és elvont jelentés szembeállítására is: „Azt hitte, ezzel kibékít. Tévedett. *Beköptem. És kiköptem.*” (Rejtő 1968: 212) Terjedelmi okokból a poénalkotás részletes elemzésére itt nincs lehetőség, így csak a *köp* ige 'szájából nyálat lök ki' elsődleges jelentéséből a 18. századra kialakult 'mond, kimond' (TESz. II: 614), illetve az ezt az argóban kibővítő 'elárul, besúg' (BörtSzl. 139) jelentésre utalok. A Rejtő-regények világából fakadóan az igazságszolgáltatási intézményekben lakók nyelvhasználatában keresendő a „De nem lehetsz még fáradt, hiszen két évet *ültél* most.” (Rejtő 1968: 98–9) poén alapja is, hiszen az *ül* elsődleges, testhelyezetre utaló jelentése a 18. századra hasonlóságon alapulva bővült a 'börtönbüntetés alatt van' jelentéssel (TESz. III: 1051). A humor forrása itt a 'valahol ül' → 'börtönben ül' jelentésszűkülés, amelynek során alkalmi speciális jelentés jött létre (Hadrovics 1992: 308).

3.2. Homofónia

A *Piszkos Fred, a kapitány* Fülöp Jimmyjének sajátos helyesírása ad alkalmat a homofónia humorteremtő szerepének vizsgálatára, például az alábbi esetben: „Semmit sem bánok, most csak meglássam valahol a tengerészruhás Warinst! Csak mekfoghassam a nyakát és akkor... (*Megfojtatása* következik...)” (Rejtő 1984: 234) Rejtő Jenő írói leleménye, hogy az ismertetendő jelentés-, hang- és helyesírás-történeti jelenségen alapuló poént egy bevett hatáskeltő kifejezéssel (*folytatása következik*) kapcsolja össze.

Míg a *fojtat* a *fojt* igen passzív alakja, addig *ly*-nal a *folytat* 'abbahagyott cselekvést tovább végez' jelentéssel bír. A *megfojt* alakban pedig az igekötő a perfektiváláson túl jelentésspecializáló funkcióval is rendelkezik, mivel így az ige szemantikailag specializálódott, kimondottan emberre és annak megölésére vonatkozik. A homofónia alapját ebben az esetben az *ly* és a *j* hang története adja, hiszen etimológiailag a vizsgált szavaknak nincs közük egymáshoz: a *fojt* származékszó, alapszava valószínűleg a *fül* 'levegő hiánya

következtében meghal’ jelentésben (TESz. I: 940), a *folytat* pedig a *foly|ik* igéből képzett származékszó, a *foly-* alapszó eredete azonban bizonytalan, lehetséges, hogy ősi hangutánzó szó az ugor korból (TESz. I: 943–944). A *fojtat* és a *folytat* kiejtése ma megegyezik, írásképek azonban eltér, ennek oka, hogy az *ly* és *j* régen valóban két különböző hangot jelölt, az *ly>j* hangváltozás jelei azonban már az ómagyar korban jelentkeztek, a folyamat a középmagyar korban vált teljessé (Kiss–Pusztai 2005: 597–8). Noha a 18–19. századra az *ly* mint beszédhang egyre jobban visszaszorult, írott megfelelője a magyar helyesírási hagyománynak köszönhetően megmaradt – e jelenség kihasználása a poénban pedig ismét írói lelemény, hiszen egyszerre csal mosolyt az olvasó arcára, és jellemzi a hézagos műveltségű Fülíg Jimmyt.

A homofónia az alapja az alábbi párbeszédnek is, amely akkor hangzik el, amikor Fülíg Jimmy a rejtekajtóként funkcionáló kép mögül a szobába lépő királynőt üdvözl:

„- Bocsásson meg uram! Nem volt módomban idejönni *másképp*.

- *Más kép* nincs is a szobában – mondom én –, de kegyeskedjék elhagyni kereteit felséges királyanya.”

(Rejtő 1984: 217)

A *másképp* és a *más kép* írásmódja értelemszerűen eltér, hiszen az egyik esetben módhatározó szóról, a másikban minőségjelzős főnévről beszélünk, kiejtve azonban a különbség kevésbé érzékelhető. Az ótörök eredetű *kép* ’forma, alak’ jelentéséből hasonlóságon alapuló névátvitellel jött létre a ’mód’, majd külső hasonlóságon alapulóval a ’festmény, rajz’ jelentés (TESz. II: 448), amely a jelzős főnév használatakor jelenik meg. A szó ’mód’ jelentésével kapcsolható össze a *-képp(en)* határozórag (vö. ESz. 399), a tulajdonképpeni homofónia ezért álhomonímiaként is felfogható. A poén komplexitását a *keret* szó különböző jelentéseinek – az írásképek általi – előhívása adja: a nyelvújítás korából származó főnév eredeti jelentése ’fényudvar’ volt, ebből alakult ki a ’valamit körülvevő foglalat’ jelentés, és ez került át elvont síkra a ’valaminek a lehetőségeit megszabó korlát’ megjelenésével (TESz. II: 461). A *másképp*–*más kép* különbségének köszönhetően a *keret* szó, illetve az *elhagyja a kereteit* elvont kifejezés is konkrét jelentést kap.

3.3. Paronímia

A szóalakok hasonlósága is vezethet félreértésekhez:

„- Hova vezet ön engem?

- Hát ahová mondtá, fenség...A...a *túlvilág*ba.

- Az *alvilág*ot mondtam!

- Mindegy, mindegy!” (Rejtő 1984: 131)

A kiemelt, hasonló hangzású szavak előtagja eltérő, ez pedig lényeges különbségnek bizonyul. Mindkét szó újmagyar kori (TESz.), az *alvilág* szóban az *al-* előtag ’alsó’ jelentésben szerepel, a *túlvilág* előtagja pedig a nyelvújítás korából származó *túl-*, amelyet ebben az esetben a *túlsó* melléknév tudatos megrövidítéseként használtak, hiszen a szó elsődleges jelentése térbeli orientációt is jelez: ’Európán kívüli földrész’ (TESz. III: 998). A másik, végül elsődlegessé váló ’halál utáni élet’ jelentés alapja is a térbeliség volt, itt a téri sík azonban elvontabb (TESz. I: 122). Az *alvilág* szintén téri viszonyokat jelöl, első említésekor ’völgy’, később már ’elképzelt világ a föld mélyében, pokol’ jelentésben is használták (TESz. I: 122). Mindkét szó a halál utáni élet témakörébe tartozik, az *alvilág* azonban – szintén a téri orientációt alapul véve – a 19. század végére új, a ’bűnözők világa’ jelentéssel bővült (TESz. I: 122). A regénybeli poént a kontextus teszi teljessé: egy alvilági személy érti félre a szót.

4. Népetimológia Rejtő Jenő vizsgált regényeiben

Az alaki hasonlóság az alapja a népetimológiás szóalkotásoknak is. Rejtő Jenőnél a népetimológia egyes szereplők ábrázolásához is hozzájárul, a *Piszkos Fred, a kapitány* esetében például Fülíg Jimmyre jellemző ez a fajta értelmesítő eljárás. Míg azonban Fülíg Jimmy kapcsán a népetimológiás szóalkotás folyamatának klasszikus működése figyelhető meg, addig a szavakat papírra vető író szándékos szóferdítéssel él.

A *hidalgo* a történelemtudomány körébe tartozó, 'spanyol köznemes' jelentésű szakszó (Tolcsvai Nagy 2007: 428), amely mind kulturális, mind történelmi okokból idegen lehetett Fülíg Jimmy számára, ezért az alaki hasonlóság alapján a *hídlakó*-t, a *hídalvó*-t vagy a *hidegló*-t használta. Hasonló módon járt el a *régensherceg* 'a kiskorú vagy akadályozott uralkodó helyett az országot ideiglenesen kormányzó személy' (Tótfalusi 2008: 796) esetében, amikor is a számára ismeretlen *régens* szót a hasonló hangzású *régen*-nel helyettesítve megalkotta a *régen herceg* kifejezést. A beosztást jelölő *attasé adatséf* a Fülíg Jimmy-féle szókincsben. Az orvostudomány körébe tartozó *vitustánc* helyett a Rejtő-alak szintén más szót használt, noha a kontextusból kiderül, hogy a szó 'az arcbán és a törzsben keletkező idegrángásokban megmutatkozó idegi betegség' (Tolcsvai Nagy 2007: 1079) jelentésével többé-kevésbé tisztában volt: „És a hídlakó erre úgy rángatta a vállát kétszer-háromszor, mintha *virtustánca* lenne.” (Rejtő 1984: 194) A betegség nevét Szent Vitusról kapta (vö. Tolcsvai Nagy 2007: 1079), az egyik lehetséges magyarázat szerint azért, mert a szent szobra előtt a középkorban extázisszerű táncot jártak (Tótfalusi 2008: 966). Ez esetben tehát nem a szó jelentése, hanem eredete volt ismeretlen a szereplő számára.

Találunk példát olyan esetre is, amelynél az értelmesítés nem lenne indokolt, így Fülíg Jimmynél is inkább szóferdítésről, egyben paronímiáról is beszélhetünk. A *fellegvár felleg*-előtagja a *felhő* nyelvjárási változata az ómagyar kor óta (TESz. I: 876), a helyette a főszereplő által használt *főlegvár* azonban nemcsak a szóferdítés miatt érdekes, hanem azért is, mert a *főleg*-előtag által éppúgy magában hordozza a 'legfontosabb' jelentést, mint az eredeti alak.

5. Az „írott beszélnyelviség” mint humorforrás

Végül, a jelentéstörténeti vizsgálatokat kiegészítéseként érdemes utalni az „írott beszélnyelviség” (Kiss–Pusztai 2005: 17) humorteremtő szerepére a vizsgált Rejtő-regények kapcsán. Tekintettel arra, hogy az ebből a szempontból középpontba helyezhető *Piszkos Fred, a kapitány* 1940-ben jelent meg, a benne használt, az „írott beszélnyelviség” jegyeit magukon viselő szóalakok egészen másként hathattak a befogadóra, mint napjainkban, amikor a digitális kommunikáció írásbeliségének sajátos jegyei már a mindennapjaink részét képezik. A műben megjelenő betűnépiesség, illetve a szóelemek számokkal való cseréje – amely az internetes, illetve a mobiltelefonos kommunikáció jellegzetessége (vö. Veszelszki 2007: 39) – Fülíg Jimmy karakterét gazdagítja, azonban helyesírás- és nyelvtörténeti szempontból is érdekes utalni arra, hogy az „írott beszélnyelviség” egyes elemeire már 20. század első felében találunk példát.

Szóelemek számokkal való helyettesítésével jöttek létre az alábbi alakok: *10-telgett, nem 6-ot meg, semmi 2-ség, 5-öl 6-ol*. A digitális kommunikációban kedvelt megoldásra, a betűkapcsolatok egy betűvel való helyettesítésére, és ezek közül az egyik leggyakoribbra, a *ksz* helyett írt *x*-re (vö. Veszelszki 2007: 40) is akad példa: *mexöktem*.

6. Összegzés és kitekintés

Tanulmányomban Rejtő Jenő sajátos humorát jelentéstörténeti szempontból vizsgáltam, a két elemzett regényben a legtöbb példát a poliszémián, azon belül a konkrét és az absztrakt jelentés együttes, gyakran szembeállító használatán alapuló poénra találtam, emellett előfordult homofóniára, illetve paronímiára épülő poénalkotás is. Míg a *Piszkos Fred, a kapitány* című műben – elsősorban Fülíg Jimmy alakja miatt – a szóferdítések és tréfás

népetimológias szóalkotások játszottak fontos szerepet, addig *Az ellopott futár* című regényben az író gyakrabban épített a konkrét és absztrakt jelentés kettősségére, amely a jellegzetes, abszurd helyzetkomikumhoz is hozzájárult.

A Rejtő Jenő-i humor egyik lehetséges megközelítését adva dolgozatommal arra is szerettem volna rávilágítani, hogy az egyes poénok nyelvtörténeti aspektusból való vizsgálata értékes információkkal gazdagíthatja az adott poén befogadását, így az ilyen jellegű elemzés más Rejtő-regények, illetve egyéb irodalmi művek humorának bemutatásakor is hasznos lehet.

Források

Rejtő Jenő 1968: *Az ellopott futár*. Budapest: Magvető Könyvkiadó (Albatrosz könyvek).
Rejtő Jenő 1984: *Piszkos Fred, a kapitány*. Budapest: Magvető Könyvkiadó (Albatrosz könyvek).

Irodalom

Bárdosi Vilmos 1975: Poliszémia és homonímia mint a humor nyelvi forrásai. *Filológiai Közlöny*, 21/1. 79–93.
Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor (szerk.) 2005: *Szólások. 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
BörtSzl. = Szabó Edina 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János (szerk.) 1862–1874: *A magyar nyelv szótára II*. Budapest.
ÉrtSz+ = Eöry Vilma (főszerk.) 2004: *Értelmező szótár+*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
ESz. = Zaicz Gábor (főszerk.) 2006: *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Hadvics László 1992: *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Hegedűs Géza 1967: Előszó. In: Rejtő Jenő: *Az utolsó szó jogán*. (vál. és s. a. r. dr. Révai Gyula). Budapest: Magvető Könyvkiadó. 5–21.
Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris.
NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond (szerk.) 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig I., III*. Budapest.
Nagy Ferenc 1968: A nyelvi humor főbb típusai. *Magyar Nyelvőr*, 92/1. 10–22.
TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Tolcsvai Nagy Gábor 2007: *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris.
Tótfalusi István 2008: *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Veres András 2007: A ponyva klasszikusa. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*. Budapest: Gondolat Kiadó. 381–90.
Veszelszki Ágnes 2007: Asszem, nemtom, h +fejt7öek-e nkd az sms-röv. – avagy az SMS-beli rövidítésekről. In: *Kommunikáció, média, gazdaság*, 5/1. 29–52.